

Marta Ivković

Darko Vitek

(Fakultet hrvatskih studija, Sveučilište u Zagrebu)

CENTRALIZACIJA DRŽAVNE UPRAVE
KROZ FORMIRANJE ŽUPANIJA I IZGRADNJA
ODNOSA PREMA VLASTELINSKIM
SAMOUPRAVAMA – PRIMJER SRIJEMSKJE
ŽUPANIJE I ILOČKOG VLASTELINSTVA
U 18. STOLJEĆU

UDK 353:94(497.5Srijem)“17“

DOI 10.22586/ss.21.1.12

Pregledni rad

Primljeno: 21. 4. 2020.

U radu se, u kontekstu centralističke i apsolutističke politike habsburškog dvora, analizira odnos Iločkog vlastelinstva i Srijemske županije. Uspostavljeni odnos imao je, između ostalog, snažno centralističko obilježje kojemu je za cilj bilo smanjenje ranije uspostavljenih ovlasti posjednika Iločkog vlastelinstva. Analizom zaključaka županijskih skupština prikazani su različiti oblici toga smanjenja, čime je, pored odnosa Srijemske županije i Iločkog vlastelinstva, prikazan i jedan aspekt odnosa centra i periferije u 18. stoljeću.

Ključne riječi: Iločko vlastelinstvo, Srijemska županija, apsolutizam, 18. stoljeće

Uvod

Još je u 16. stoljeću znameniti Firentinac Niccolò Machiavelli razmatrao mogućnosti održanja uspješne vladavine u zaposjednutim zemljama koje su imale svoje zakone i svoju vladajuću hijerarhiju prije osvajanja.¹ Kako u šesnaestom, tako i u kasnijim stoljećima, želja za očuvanjem takvih tečevina vodila je različitim pokušajima državnog uređenja i izgradnji odnosa između

¹ Usp. Niccolò Machiavelli, *Vladar ili De principatibus* (Zagreb: Disput, 2020).

kraljevske vlasti i podčinjenih oblasti. Ti se odnosi mogu interpretirati na različite načine, pa tako i kao odnos centra i periferije.

Odnos centra i periferije prisutan je u našoj svakodnevnicu i primjećujemo ga na gotovo svim razinama funkcioniranja složenih sustava. O njemu govorimo u kontekstu medicinskih, ekonomskih, društvenih, lingvističkih, antropoloških i drugih znanosti, no primarno je uočljiv u njegovoj spacijalnoj pojavnosti, primjerice, kroz odnos centra grada i njegove periferije ili pak odnos metropole i perifernih oblasti.² S povijesnog gledišta taj je odnos vidljiv kao neprekidna igra moći različitih subjekata i možemo ga pratiti kroz interpretacije općenitih povijesnih fenomena, poput feudalizma i kapitalizma, ili pak kroz analizu pojedinog povijesnog događaja.³ Najjasnije pojavnosti, iz historijske perspektive, koje zrcale taj odnos zacijelo možemo pronaći u administrativnom uređenju i funkcioniranju državne uprave, gdje je jasno, institucionalno, definirana središnja i periferna vlast. To je posebice uočljivo na primjeru kompozitnih monarhija, koje u novovjekovnom razdoblju izrastaju na nerealiziranim težnjama univerzalnog carstva. Kompozitne monarhije obilježava jedinstvena kraljevska vlast koja iz centralne pozicije upravlja perifernim oblastima koje ustrajno čuvaju svoju pravnu, političku, povijesnu, a ponekad i vjersku posebnost. Takve monarhije predstavljaju dio procesa u kojem će se Europa transformirati od političkog prostora koji karakterizira petstotinjak više-manje nezavisnih političkih tvorevina s početka 16. stoljeća u modernu Europu koju će sačinjavati oko dvadeset i pet integriranih nacionalnih država početkom 20. stoljeća.⁴ Zadržavajući zasebnosti državnih tvorevina koje čine uniju objedinjenu kraljevskom moći te prihvaćajući staleže, njihova prava i institucije, kompozitne monarhije predstavljaju, u novovjekovnom razdoblju, oblik državnog ustrojstva koji se pokazuje uspješnim u transferu vlasti na nove prostore.⁵ No, taj transfer je ipak u pravilu bio usmjeren politikom jačanja centralnih vlasti, tako da se moramo složiti s konstatacijom britanskog povjesničara J. H. Elliotta kada zaključuje da kompozitne monarhije valja shvatiti tek kao jednu stanicu na putu stvaranja unitarne države.⁶

² The centre-periphery (or core-periphery) model is a spatial metaphor which describes and attempts to explain the structural relationship between the advanced or metropolitan centre and less developed periphery, either within a particular country. John Scott i Gordon Marshall, *Oxford Dictionary of Sociology* (Oxford: Oxford University Press, 2009), 71.

³ O historiografskom poimanju ranomodernog odnosa centra i periferije, na primjeru talijanske historiografije, vidi: Elena Fasno Guarini, „Center and Periphery“, *The Journal of Modern History* 67 (1995).

⁴ John Huxtable Elliott, „A Europe of Composite Monarchies“, *Past & Present* 137 (1992), 49.

⁵ J. H. Elliott, „A Europe“, 54.

⁶ It is easy enough to assume that the composite state of the early modern period was no more than a necessary but rather unsatisfactory way-station on the road that led to unitary

Habsburška Monarhija je jedan od eklatantnijih primjera kompozitne monarhije koja se ponašala u skladu s Elliottovom konstatacijom. Šireći svoju vlast na prostor od austrijske Nizozemske na sjeveru, Bukovine na istoku i Sicilije na jugu, Habsburzi su objedinili različite pravne i institucionalne posebnosti. To posebice dolazi do izražaja u razdoblju od 1683. i 1720., kada Leopold I., Josip I. i Karlo VI., vladari kompozitne monarhije, kako ih karakterizira još jedan britanski povjesničar, Jeremy Black, *spektakularno* proširuju svoju vlast, što je u europskoj povijesti usporedivo samo s vladavinom Petra Velikoga u Rusiji.⁷ Među državama koje su bile konstitutivni dio Habsburške Monarhije, Ugarsko je Kraljevstvo, odnosno zemlje krune sv. Stjepana, među kojima se nalazila i Trojedna Kraljevina, predstavljalo jedan od značajnijih političkih entiteta, što će u konačnici rezultirati i dualističkim uređenjem Monarhije. U tom smislu, odnos centralnih vlasti prema autonomnim pravima i tradiciji Ugarskog Kraljevstva postaje jedan od ključnih momenata koji će odrediti budućnost Habsburške Monarhije. Kada govorimo o tom odnosu, on se prilično precizno može okarakterizirati kao politika centralizma i apsolutizma habsburškog dvora.

Proces centralizacije državne uprave ja jedna od rijetkih konstanti u unutarnjoj politici Habsburške Monarhije, koji, na primjeru zemalja krune sv. Stjepana, možemo pratiti još od uspostave habsburške vlasti u 16. stoljeću. S različitim intenzitetom i različitim metodama, Dvor u novovjekovnom razdoblju uspostavlja nove odnose moći, koji se uobičajeno u historiografiji označavaju apsolutističkim. Prve korake tog dugotrajnog procesa pronalazimo u podređivanju Ugarske komore Dvorskoj komori 1537. i osnutku Dvorskog ratnog vijeća 1556., u vrijeme vladavine Ferdinanda I. Značajni pokušaji centralizacije evidentni su i u kasnijim razdobljima, posebice krajem 17. i početkom 18. stoljeća, u vrijeme vladavine Leopolda I., koji vrhunac svoje apsolutističke moći doseže slomom velikaške urote.⁸ S kraćim odstupanjima, uslijed nepovoljnih političkih okolnosti, Habsburzi su bili dosljedni u politici apsolutizma, koji je, u razdoblju vladavine Marije Terezije i Josipa II., zaogrnut svjetonazorom prosvjetiteljstva. Zadnjih 15 godina vladavine Marije Terezije i 10 njezina sina Josipa II., Gusztáv Heckenast s pravom naziva *epohom prosvijećenog apsolutizma*.⁹ On doživljava kulminaciju u politici Josipa II., istinskog pobornika apsolutne moći monarha. Josip II. je bio jasno istaknuti oponent povlasticama plemstva, zasebnim pravima i tradicional-

statehood. J. H. Elliott, „A Europe“, 51.

⁷ Jeremy Black, *Kings, Nobles and Commoners. State and Societies in Early Modern Europe: A Revisionist History* (London, New York: I. B. Tauris, 2004), 66.

⁸ Gusztáv Heckenast, „Die Habsburger und Ungarn im 18. Jahrhundert“, *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 31 (1985), 8.

⁹ G. Heckenast, „Die Habsburger“, 121.

nim institucijama. Odbio se kruniti krunom sv. Stjepana i nije niti razmišljao surađivati sa Saborom.¹⁰ Premda je već u tom razdoblju kompozitna monarhija postala svojevrsni anakronizam koji je zapadao u krize, a pokušaji centralizacije, posebice pod Josipom II, davali su katastrofalne rezultate na primjeru Ugarske,¹¹ politika Habsburgovaca i njezin odnos prema perifernim oblastima se nisu značajno mijenjali.

U okvirima prikazanih političkih kretanja nalazila se i Hrvatska, koja je tijekom novovjekovnog razdoblja nosila teret dvostruke periferije, s jedne strane u odnosu na ugarsku političku elitu koja jasno zauzima centralnu poziciju u odnosu na hrvatske institucije i s druge strane u odnosu prema bečkom dvoru, kao dio Ugarskog Kraljevstva.

Apsolutizam – dvor, vlastelinstvo, županija

Drugu polovicu 17. stoljeća, iz perspektive hrvatske povijesti, nedvojbeno obilježavaju dva velika povijesna događaja – Zrinsko-frankopanska urota i Veliki bečki rat. Prvi je za posljedicu imao nestanak s povijesne scene najistaknutijih predstavnika hrvatskog plemstva koje je, pored toga što je bilo nositelj tradicije hrvatske državnosti, predstavljalo gospodarski i politički najvitalniji segment hrvatskog društva, dok je veliki vojni pohod na Beč označavao kraj višestoljetnoj vlasti Osmanskog Carstva nad hrvatskim prostorima. Pored toga, navedena dva događaja obilježavaju velike promjene u unutarnjoj i vanjskoj politici Habsburške Monarhije. Slomom urote utrt je put otvorenom apsolutizmu Leopolda I., koji je dodatno potpomognut promijenjenim odnosima snaga na europskoj političkoj sceni, odnosno pasivizacijom Osmanskog Carstva.

Dominacija velikih zemljoposjednika je, prema mišljenju Katalin Péter, jedno od osnovnih obilježja socio-ekonomske slike Ugarskog Kraljevstva tijekom 17. st. te jedan od osnovnih uzroka ekonomske stagnacije u odnosu na susjedne europske zemlje.¹² Na primjeru Hrvatske ta je dominacija uspostavljena još tijekom 16. stoljeća. Zahvaljujući istraživanjima Josipa Adamčeka saznajemo da je na početku 16. stoljeća svega 5 do 6 % krupnog plemstva držalo u posjedu 72-75 % poreznih zemljišnih jedinica. Izrazita dominacija plemstva vidljiva je i u trgovini, koja postaje monopol istaknutih plemićkih

¹⁰ Horst Haselsteiner, „Cooperation and Confrontation between Rulers and the Noble Estates, 1711-1790“, u: *A History of Hungary*, ur. Peter F. Sugar et al. (Bloomington: Indiana University Press, 1990), 156.

¹¹ J. Black, *Kings, Nobles and Commoners*, 67.

¹² Katalin Péter, „The Later Ottoman Period and Royal Hungary, 1606-1711“, u: *A History of Hungary*, ur. Peter F. Sugar et al. (Bloomington: Indiana University Press, 1990), 107.

obitelji, među kojima se ističu Zrinski i Frankopani.¹³ Socijalna mobilnost gotovo da nije postojala, a plemstvo je prodrlo u sve sfere društva. Zatvorena vladajuća elita, 70 do 80 obitelji, već je sto godina činila vladajuću strukturu.¹⁴ Zrinski i Frankopani su nesumnjivo pripadali toj eliti. Zauzimajući trgovačke pravce prema Jadranskom moru, te jačajući svoju vojnu i ekonomsku moć na temelju pograničnog položaja prema Osmanskom Carstvu, pripadnici tih dviju obitelji su se uzdignuli na razinu najmoćnijih političkih čimbenika u Ugarskoj. U kontekstu Leopoldove politike, njihovi su moć i utjecaj predstavljali izravnu prijetnju uspostavljanju jake središnje vlasti, kao i nepoželjno naslijeđe, iz pozicije dvorskog apsolutizma, zastarjelog gospodarskog partikularizma. Slomom velikaške urote Leopold je privremeno otklonio kočnicu i prijetnju provedbi centralističke politike.

Povoljne okolnosti za Dvor dodatno su osnažene neuspjelim pokušajem opsade Beča 1683. i uspjelim protuudarom carske vojske. Slom dvomjesečne opsade Beča, u rujnu 1683., rezultirao je vojnim protuudarom koji je prerastao u veliki europski vojni pohod Svete lige. U prvom planu se našla Ugarska, gdje je već 1684. austrijska vojska prodrla sve do Budima. Nakon 145 godina osmanske vladavine, Budim je oslobođen 1686., kada su oslobođeni i Pečuh i Seged. Nakon velike pobjede kod Harsanya 1687., oslobođen je i Osijek, koji je u prvoj polovici 16. stoljeća predstavljao svojevrstni ulaz u Ugarsko Kraljevstvo. S oslobađanjem većeg dijela Ugarske nije prestalo potiskivanje osmanske vojske. Carska je vojska prodrla duboko na jugoistok, tako da se ubrzo našla u Vidinu, Prištini, Skopju i Prizrenu, no vojni uspjesi na Balkanu su zaustavljeni 1690., kada se osmanska vojska reorganizirala i odnijela nekoliko pobjeda, među kojima je zasigurno najznačajnija bitka u Kačaničkom klancu. Slabljenju vojnog prodora na jugoistok Europe doprinijelo je i otvaranje bojišta na zapadnim granicama Carstva. Carskim pobjedama narušena je ravnoteža snaga između Francuske i Habsburške Monarhije, tako da je Luj XIV. morao spriječiti proširivanje vlasti austrijske grane obitelji Habsburg na velika područja Osmanskog Carstva. Unatoč povlačenju carske vojske na jug Ugarske, pokušaj povratka Osmanlija osujećen je dvjema velikim pobjedama, kod Slankamena 1691. i kod Sente 1697., tako da su vojno i financijski iscrpljene sukobljene strane bile spremne za mirovne pregovore. Mir je potpisan početkom 1699. u Srijemskim Karlovcima i prema njegovim odredbama Habsburška Monarhija je proširila svoju vlast na cijelu Ugarsku (izuzev Banata), Slavoniju i veći dio Srijema (od ušća Tise do ušća Bosuta).

¹³ Josip Adamček, „Ekonomsko-društveni razvoj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u 16. i 17. stoljeću“, u: *Društveni razvoj u Hrvatskoj*, ur. Mirjana Gross (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1981), 21.

¹⁴ K. Péter, „The Later Ottoman Period“, 108.

Uspostavljena granica prema Bosanskom pašaluku uglavnom je odgovarala današnjim granicama Bosne i Hercegovine.¹⁵

U takvim političkim i društvenim okolnostima nije bilo zapreke Leopoldovoj apsolutističkoj politici. To se jasno manifestiralo nedugo nakon oslobođenja Budima, na saboru 1687. Tada su se staleži, na zahtjev cara Leopolda, odrekli prava na otpor, koje su baštinili još od Zlatne bule Andrije II. iz 13. stoljeća, te priznali Habsburgovcima nasljedno pravo na ugarsku krunu. Politika kompromisa, koju su tom prilikom pokazali ugarski staleži, nije naišla na pozitivan odgovor bečkog dvora. Propustivši priliku za formiranje nove, učinkovite vlasti u suradnji sa staležima, Leopold je posegnuo za otvorenim apsolutizmom, koji, prema mišljenju Gusztáva Heckenasta, nije bio održiv.¹⁶ Jasnu potvrdu toj politici bečkog dvora vidimo u pokušaju provođenja plana Leopolda Kolonića.¹⁷ Kolonić, kao jedan od bližih suradnika cara Leopolda I., u suradnji s palatinom Pálom Esterházyjem rukovodio je, krajem 1680-ih, izradom plana za novu organizaciju državne uprave. Njime je predviđena temeljita pravna, crkvena, politička, vojna i gospodarska reorganizacija. Između ostaloga, predviđeno je uvođenje ravnopravnosti plemstva i podložnika pred sudovima, uvođenje poreza plemstvu, preoblikovanje županijskog ustroja Ugarske i uvođenje nove administrativne podjele, u kojoj bi dominantno mjesto zauzela Bratislava, te reforma zakonika *Tripartitum opus iuris consuetudinarii incltyi Regni Hungariae*, iz 16. stoljeća.¹⁸ Uz temeljitu preobrazbu Ugarske, Kolonićev je plan predviđao i naseljavanje područja koja su ostala, uslijed dugotrajnih ratova s Osmanskim Carstvom, depopularizirana i privredno zaostala. Kolonizacija je imala značajne konotacije i u vjerskoj

¹⁵ Detaljnije o tijeku i posljedicama rata 1683.-1699., s naglaskom na zbivanja na jugoistoku Europe, vidi: *Historija naroda Jugoslavije II*, ur. Branislav Đurđev et al. (Zagreb: Školska knjiga, 1959), 811-828.

¹⁶ G. Heckenast, „Die Habsburger“, 115.

¹⁷ Leopold Kollonić (1631. – 1707.) je potomak ugledne obitelji porijeklom iz županije Pset koja se početkom 16. stoljeća seli u Štajersku, a kasnije u Ugarsku. Njihova društvena moć počinje rasti od 1529., kada je Siegfried Kollonitsch, za zasluge u bitci kod Beča 1529., imenovan vitezom i predstojnikom Dvorske komore. U vojnoj službi Habsburgovaca napredovali su i kroz 17. stoljeće, tako da je i Leopoldov otac Ernest bio zapovjednik vojne utvrde Komárno, dok je majka Ana Elizabeta bila zaslužna za tamošnji dolazak isusovaca i rekatolizaciju Slovačke. Leopold je, nakon školovanja kod isusovaca, pristupio redu ivanovaca, s kojima je sudjelovao u Kandijskom ratu. Po povratku u Beč, car Leopold I. ga je imenovao službenikom Kraljevske komore. Istovremeno s time, Leopold Kollonić je bio biskup u Bečkom Novom Mjestu, Njitri, Đuru, Kaloči i Ostrogonu. Godine 1695. imenovan je ostrogonskim nadbiskupom i primasom Ugarske. Bio je veliki zagovornik protureformacije i zaštitnik isusovaca. Detaljnije o Leopoldu Kolloniću i njegovoj obitelji vidi: Petra Sedlák, „Leopold Kollonić (1631.-1707.) – kardinal hrvatskog podrijetla i njegova crkvena i politička djelatnost“, *Croatica Christiana periodica* 31 (2007), br. 60, 85-99.

¹⁸ P. Sedlák, „Leopold Kollonić“, 94, 95; *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688-1690)*, ur. János Klamár i János Varga (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2010).

politici. Plan je vrlo brzo okarakteriziran neprijateljskim i germanizacijskim. Lošoj je recepciji provedbe Kolonićeva plana značajno doprinijela i činjenica da je predviđeno vraćanje zemlje svim osobama koje svoje vlasništvo nad njom uspiju dokazati samo mrtvo slovo na papiru. Umjesto povratka nekadašnjih posjeda, nakon teritorijalnog proširenja, započinje proces uvođenja oružjem stečenih područja pod izravnu vlast Dvora i legitimacija tog procesa kroz povrat svega 10 % posjeda dokazanim prijašnjim vlasnicima.¹⁹

Premda Kolonićev plan, uslijed političkih okolnosti i vojnih djelovanja Francuske i Osmanskog Carstva, nikada nije zaživio u cijelosti, neki su se njegovi dijelovi ipak počeli provoditi, poglavito repulacija oslobođenih područja, što je rezultiralo, na primjeru Erdelja, udvostručenjem broja stanovnika u prvoj polovici 18. stoljeća.²⁰ No, bez obzira na odustajanje od većine zacrtanih aktivnosti, reakcija na njega je bila krajnje negativna. Dapače, pokušaj slabljenja ugarskog plemstva i njegovo dodatno financijsko opterećivanje Jean Bérenger je vidio kao jedan od glavnih razloga velikog ustanka 1703.²¹ Ustanak pod vodstvom Ferenc Rákócziya, unuka Petra Zrinskog, u hrvatskoj historiografiji poznat kao *ustanak kuruca*, u vanjskopolitičkim okolnostima Rata za španjolsku baštinu, ozbiljno je uzdrmao Leopoldovu apsolutističku politiku. U takvim okolnostima razumljivo je djelomično odstupanje Josipa I. od zacrtanog centralističkog smjera, tako da je 1708. ponovno sazvan Sabor, a godinu dana kasnije ukinuta i „neoquistička komisija“. U tom dugogodišnjem odmjeravanju snaga plemstva i Dvora mir u Szatmáru nedvojbeno je učvrstio poziciju plemstva i primorao Habsburgovce na drugačiju politiku prema staležima. U protagonistu te „nove“ politike prometnuo se Karlo VI., no njegova politika kompromisa i dalje je bila nošena smjericama centralizma. Priznanje prava staležima, po stupanju na vlast, ubrzo je zaminjeno odbijanjem zahtjeva ugarskih staleža za ujedinjenjem zemalja krune sv. Stjepana.²² U sklopu opsežnih reformskih procesa Karlo VI. se morao suočiti s problemom velikog utjecaja lokalnog plemstva i staleških privilegija, koji su, pored političke nestabilnosti, imali značajan odraz i na gospodarstvo Monarhije. Sporo popunjavanje ratovima osiromašene državne blagajne, u kojoj je državni dug od 1700. do 1739. porastao za gotovo 80 %, prekomjerno financijsko i radno opterećivanje lokalnog stanovništva te samovolja vlastele

¹⁹ G. Heckenast, „Die Habsburger“, 115, 116.

²⁰ Martyn Rady, *Customary Law in Hungary. Courts, Texts, and the Tripartitum* (Oxford: Oxford University Press, 2015), 180; G. Heckenast, „Die Habsburger“, 121.

²¹ Jean Bérenger, *A History of the Habsburg Empire 1700-1918* (London, New York: Routledge, 2014), 17.

²² Horst Haselsteiner, „Cooperation and Confrontation between Rulers and the Noble Estates, 1711-1790“, u: *A History of Hungary*, ur. Peter F. Sugar et al. (Bloomington: Indiana University Press, 1990), 138, 139.

bili su nepremostiva prepreka temeljitoj preobrazbi države kojoj je, u duhu kameralističke politike, težio Karlo VI. Najbolji primjer opisanog stanja pronalazimo u Hrvatskoj, odnosno Slavoniji. Izvješće generala Khevenhüllera iz 1733. jasno ukazuje na problem prekomjernog opterećenja seljaštva, od strane vojnih zapovjednika, vlastele i komorskih službenika, što je za posljedicu imalo masovno odmetanje u hajduke i iseljavanje stanovništva. U tom smislu valja shvatiti i neuspjeli pokušaj urbarijalne regulacije, koju je trebala provesti 1737. godine novoformirana Zemaljska vlada za Slavoniju sa sjedištem u Osijeku.²³ Njome je trebalo utvrditi maksimalne namete s obzirom na veličinu i kakvoću zemljišne čestice, odnosno ograničiti nekontroliranu eksploataciju podložnog stanovništva i samovolju plemstva. Centralistička politika Karla VI., na primjeru Hrvatske, vidljiva je i prilikom reorganizacije Banskog stola, vrhovne sudbene institucije u Banskoj Hrvatskoj. Naime, uredbom iz 1725. on je podređen Kraljevskom sudu i Sudu sedmorice u Ugarskoj.²⁴ Smanjenje utjecaja plemstva, točnije staleža, može se iščitati i u administrativnoj reformi Ugarske dvorske kancelarije, koju su sada sačinjavali dvanaest izravno od vladara imenovanih kancelara. Premda administrativne reforme Karla VI. imaju obilježja kooperacije s ugarskim staležima i dijelom odgovaraju njihovim težnjama za samostalnošću Ugarske, ne može se zanemariti činjenica da su novoformirane institucije bile izravno podređene vladaru, tako da se moramo složiti s austrijskim povjesničarom Horstom Haselsteinerom, koji ih karakterizira kao centralističke i apsolutističke.²⁵ Karlovu politiku centralizma zaogrnutu suradnjom sa staležima možemo iščitati i na primjeru donošenja Pragmatičke sankcije. Priznavanje prava nasljeđivanja po ženskoj liniji, unatoč suprotnim tendencijama ugarskih staleža, Karlo VI. je „platio“ najprije obećanjem zaštite i očuvanja pravne posebnosti hrvatskim staležima, a potom potvrdom, ugarskim staležima, prava superordinacije Ugarskog namjesničkog vijeća, što je bilo posve suprotstavljeno danim obećanjima u pogledu državno-pravnog statusa Trojedne Kraljevine. Centralističke tendencije su zadržane i za vladavine Marije Terezije, kćeri Karla VI. Njezinu politiku s jedne strane nedvojbeno možemo okarakterizirati politikom zakokreta, koji je vidljiv kroz mnogobrojne reformske zahvate, među kojima je bilo i onih koji nose snažan pečat prosvjetiteljstva, dok je s druge strane ona u nekim pitanjima politika kontinuiteta. Jedan od izraženijih aspekata kontinuiteta upravo je odnos prema perifernim oblastima Monarhije.

Najznačajniji događaj koji je odredio okvire unutarnje i vanjske politike Marije Terezije zasigurno je sukob s Friedrichom II., odnosno vojni neuspjeh

²³ *Historija naroda Jugoslavije II*, 1032-1034.

²⁴ Ivana Horbec, „Političke ustanove“, u: *U potrazi za mirom i blagostanjem. Hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, ur. Lovorka Čoralčić (Zagreb: Matica hrvatska, 2013), 31.

²⁵ H. Haselsteiner, „Cooperation“, 140, 141.

u Ratu za austrijsku baštinu. Teritorijalni gubitci, u prvom redu Šleske, odredili su buduće smjernice djelovanja vladarice. Iskazane slabosti Habsburške Monarhije ukazale su na nužnost sveobuhvatne reforme, posebice reorganizacije vojske, uprave i državnih financija. U cilju organiziranja učinkovite države Dvor je morao imati u vidu i interese državnih staleža, koji su, unatoč prikrivenim Karlovim pokušajima smanjenja njihove autonomije, još uvijek imali ogroman utjecaj. U nasljednim zemljama kuće Habsburg, Marija Terezija je odmah krenula u smjeru dokidanja autoriteta lokalnih staleža i uspostavljanja centraliziranog sustava, dok je u slučaju Ugarskog Kraljevstva postupala znatno opreznije, tako da je stari administrativni sistem s jakim položajem županija ostao nepromijenjen.²⁶ Dapače, u njezinoj krunidbenoj diplomu, učvršćen je položaj staleža u državnoj strukturi. Njome je priznata neovisnost Ugarskog dikasterija o bečkoj centralnoj vlasti te se najavljuje reinkorporacija temišvarskog Banata.²⁷ Budući da je odnos s ugarskim staležima, u nepovoljnim političkim okolnostima, bio od presudne važnosti za opstojnost Monarhije, razumljiva je spremnost Marije Terezije na suradnju. Dobivanjem njihove financijske i vojne podrške, unatoč odbijanju njihovih zahtjeva za većom samostalnošću, kraljica je obećala poštovanje zasebnosti ugarske države te ustupke u poreznoj samostalnosti. Također je najavila i ujedinjenje svih ugarskih povijesnih zemalja, no od svih obećanja realizirala je samo ono u kojem je obećala gradnju svoje rezidencije u Ugarskoj. Njezin je odnos prema staležima vidljiv i iz činjenice da je nakon dobivanja potpore svega dva puta sazvala ugarski sabor. Marija Terezija nastavlja politiku naseljavanja, započetu još u vrijeme Leopolda I., i poreznog izjednačavanja plemstva. Problematika poreznog opterećenja ugarskog plemstva zrcalila je kompleksnost odnosa centralnih i perifernih vlasti. Još je Karlo VI., doduše bezuspješno, pokušao povećati vojni porez Ugarskog Kraljevstva. Isto je nastavila i Marija Terezija, no staleži su se pozivali na svoje povlastice, odnosno obveze vojnog odaziva. Dvor je na različite načine nastojao primorati ugarske staleže na odustajanje od svoje povlastice; uvođenjem visoke porezne stope na svu robu koja se izvozi iz Ugarske ili pak propagandnom kampanjom u vrijeme Sedmogodišnjeg rata (propagandni letak, koji je tom prigodom sastavio Ádám Kollár, Slovak, bivši isusovac i bliski suradnik Marije Terezije, jasno ukazuje na potrebe centralizacije i apsolutizma nasuprot privilegijama i utjecajima staleža). Kulminacija sukoba je uslijedila na Saboru 1764., gdje je Marija Terezija tražila veliko povećanje vojnog poreza i uvođenje novčanog oporezivanja umjesto vojne obveze. Staleži su pristali na određeno povećanje, ali nisu u potpunosti popustili pritiscima Dvora. To je rezultiralo povećanim ekonomskim sankcijama i obustavom potpore ugarskim manufaktura-

²⁶ H. Haselsteiner, „Cooperation“, 148, 149.

²⁷ G. Heckenast, „Die Habsburger“, 120.

ma. Nakon toga, Marija Terezija više nije sazivala Sabor.²⁸ Smanjenje utjecaja plemstva i lokalne autonomije provlačilo se i kroz druge reforme Marije Terezije, primjerice rješavanje intenzivnih sukoba plemstva i seljaštva. Urbarijalni su odnosi već duže vrijeme opterećivali gospodarsku i političku stabilnost Monarhije. Njihovo rješavanje je u prvom redu bilo gospodarsko pitanje, no izrazito nepovoljan položaj seljaštva je bio problem koji je bilo nužno poboljšati i s aspekta prosvjetiteljskog svjetonazora. Na Saboru 1764.-1765. staleži su odbijali i raspravljali o toj problematici, tako da se dugogodišnji otpor provođenju odredbi Terezijanskog urbara može shvatiti kao još jedan aspekt otpora bečkom centralizmu. Još izravnije pojavnosti apsolutističke politike vidljive su na primjeru administrativnih reformi u Hrvatskoj. Reorganizacija županijskog sustava, ograničenje porezne autonomije Sabora, ostavka bana Karla Batthyányija, zatim upute novom banu Franji Nádasdyju, prema kojima je funkcija bana prioritetno usmjerena na provedbe kraljevskih odluka, a pogotovo osnivanje Hrvatskog kraljevskog vijeća (*Consilium Regium in Regnis Dalamitiae, Croatiae et Slavoniae*) koje je preuzelo značajan dio staleških ovlasti,²⁹ samo su neki od pokazatelja u kojem pravcu je smjerala politika Marije Terezije. Taj je smjer, u osamnaestom stoljeću, došao do vrhunca u reformskim procesima Josipa II., no u razdoblju njegove vladavine će pokazati i prve značajnije slabosti, koje će nepuno stoljeće kasnije rezultirati dualističkim uređenjem Monarhije.

Iločko vlastelinstvo – nasuprot kontinuitetu centralizma

Premda apsolutizam i centralizam, prema prikazanom, možemo okarakterizirati politikom kontinuiteta Habsburške Monarhije u novom vijeku, taj je kontinuitet imao i određene oscilacije. One su ponajprije bile određene političkim i gospodarskim okolnostima. Iste su imale i presudan značaj u formiranju Iločkog vlastelinstva. Naime, još je u tijeku vojnih sukoba s Osmanjskim Carstvom Leopold I. nastojao zadobiti potporu onodobnih europskih sila. Ta je potpora bila presudna u obrani Habsburške Monarhije, a kasnije i u potiskivanju duboko na jugoistok Europe uzdrmanog i vojno oslabljenog Carstva. U historiografiji se uobičajeno naglašava vojni aspekt potpore, u prvom redu onaj poljskog kralja Jana III. Sobjeskog, no pored njega ne treba zanemariti niti onaj financijski.

Budući da je vođenje rata iziskivalo prilično velika sredstva, Leopold I. se ubrzo našao u velikim financijskim problemima. U tom je pogledu saveznika pronašao u papi Inocentu XI., gorljivom zagovorniku Svete lige i poborniku velikog europskog rata protiv Osmanskog Carstva. Još je 1683. papa Ino-

²⁸ H. Haselsteiner, „Cooperation“, 147, 150, 151.

²⁹ I. Horbec, „Političke ustanove“, 31, 32.

cent XI., potomak ugledne rimske obitelji Odescalchi, posudio Leopoldu I. 1.000.000 forinti za vođenje rata te je naredio svećenstvu austrijskih i njemačkih zemalja da uvedu izvanredni porez (*Türkensteuer*). Novčano je papa pomogao i Jana III. Sobjeskog, doduše sa znatno manjim iznosom (500.000 forinti) od onoga koji je dobio car.³⁰ No, unatoč velikim financijskim prihodima i nemaloj pomoći, stanje u dvorskoj blagajni se nije značajno popravljalo, tako da se 1697., prilikom reorganizacije državne uprave, ustanovljuje novi godišnji porez od cijelog Kraljevstva u iznosu od 12.000.000 forinti.³¹ Navedeno povećanje državnog poreza i dodatno opterećenje stanovništva još uvijek nije moglo zaustaviti zaduživanje državne blagajne, tako da je državni dug početkom 18. stoljeća iznosio već 220.000.000 forinti.³²

U takvim, izrazito nepovoljnim financijskim okolnostima, pokušaj provođenja Kolonićeva plana dobiva nove konotacije. Pored dvorskog centralizma i apsolutizma, koji nedvojbeno politički obilježavaju plan, on je smjerao što bržem financijskom rasterećenju Dvora. O tome izvrsno svjedoči primjer Slavonije i Srijema na kraju 17. i početku 18. stoljeća. Administrativna podjela zemlje na provizorate, osnivanje tridesetnica i carina, te podvrgavanje novostečenih zemalja Dvorskoj komori, koja je predstavljala vrhovnu financijsku vlast,³³ postupci su koji su imali za cilj popunjavanje državne blagajne i izlazak iz velike financijske krize. No, kako je proces izgradnje funkcionalnih financijskih institucija tekao prilično sporo i uz velike otpore staleža, lokalnog stanovništva pa čak i vojnih vlasti,³⁴ Dvor je morao pristupiti drugim metodama stjecanja novca. Najlakši i najbrži način dolaska do novca zasigurno je bila prodaja u ratu osvojene zemlje. Prvi je posjed u procesu *dekameralizacije*, kako ga je nazvao Josip Adamček, bio Srijem.

Još u vrijeme ratnih zbivanja Dvor je započeo pregovore o prodaji tog velikog posjeda. Kao najozbiljniji kupac pokazao se nećak pape Inocenta XI.,

³⁰ Hans Leo Mikoletzky, *Österreich: Das grosse 18. Jahrhundert* (Wien, München: Austria-Ed., 1967), 28-31; Darko Vitek, „Razilaženja oko pripadnosti Srijema; bečki Dvor, Hrvatski Sabor i biskup Franjo Jany“, *Povijesni prilozi* 25 (2003), 165.

³¹ Thomas Fellner, *Die österreichische Zentralverwaltung*, 1. sv. (Wien: Böhlau, 1907), 95; Brigitte Holl, *Hofkammerpräsident Gundaker Thomas Graf Starhemberg und die österreichische Finanzpolitik der Barockzeit*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, sv. 132 (Wien: VÖAW, 1976), 43, 44; D. Vitek, „Razilaženja“, 165.

³² *Historija naroda Jugoslavije II*, 864.

³³ Theodor Mayer, *Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit* (Wien, Leipzig: J. Thorebecke 1911), 10.

³⁴ O poteškoćama koje su se pojavljivale prilikom uredjenja komorske vlasti u Slavoniji svjedoče izvješća mnogobrojnih dvorskih deputacija. Među njima, u hrvatskoj historiografiji, istaknuto mjesto zauzimaju izvješća grofa Caraffe de Stigliana iz 1698. i 1702. godine. Usp. *Izvjestaji Caraffine komisije o uredjenju Slavonije i Srijema nakon osmanske vladavine 1698. i 1702. godine*, prir. Ive Mažuran (Osijek: Sveučilište u Osijeku, Historijski arhiv, 1989).

Livio Odescalchi. Livija je karakterizirala, pored toga što je bio nećak pape koji je zadužio Leopolda I., činjenica da je bio utjecajna osoba u bankarskim krugovima i nedvojbeno jedna od istaknutijih osoba novovjekovnog plemstva. O njegovom visokom društvenom položaju govori i činjenica da je bio jedan od pretendenata na krunu poljskog kralja.³⁵ Odescalchi je do vlasništva nad Srijemom došao nakon skoro desetogodišnjeg pregovaranja o posjedima koji bi bili dostojni njegovog položaja. Najozbiljnije se razmatrao posjed Árva (Orava) u Slovačkoj, za koji je čak uplaćen i predujam od 150.000 forinti, no nakon konzultacija s grofom Ferdinandom Marsiglijem, uglednim prirodnoznancem koji će kasnije imati značajnu ulogu u pregovorima u Srijemskim Karlovcima, Livio Odescalchi se opredijelio za Srijem. Realizacija kupovine je dovršena 1697.,³⁶ s određenim dvojbama za koju je cijenu posjed prodan. Naime, Livio Odescalchi je stekao Srijem u formi darovnice i zahvale za velike usluge koje je Inocent XI. učinio u borbi protiv Osmanlija, no u pozadini te darovnice nalazila se prilična svota novca. U izvorima pronalazimo dva iznosa (325.000 i 336.000 forinti), dok se u literaturi može pronaći i podatak o 425.000 forinti.³⁷ Unatoč darovnici i nepoznatom iznosu, nema nikakve dvojbe da je po srijedi bila kupovina, koja će kasnije postati i predmetom spora između Dvora i Livijevih nasljednika.³⁸

Prodaja (odnosno darivanje) Srijema nije bila samo ugovor ekonomske naravi, ona je u sebi nosila i izrazito važnu pravnu dimenziju. Prodajom se Leopold I. odrekao i dijela suvereniteta u Srijemu, o čemu svjedoči tekst darovnice. Prema vrlo opsežnoj darovnici koja nam je dostupna posredstvom humanističkog pisca Firmana, Livio Odescalchi je stekao iznimno velike ovlasti u Srijemu. Među prvim i najvažnijim privilegijama bilo je uzdizanje Srijema na razinu vojvodstva i sukladno s tim imenovanje Livija Odescalchija naslovom srijemskog vojvode. Budući da pravo na tu čast darovnicom ostvaruju i njegovi nasljednici, car je Odescalchiju ukazao *posebnu milost*, prema kojoj mu se omogućuju, u slučaju da nema zakonitih nasljednika, usvajanje i svo-

³⁵ Raoul Gueze, „Livio Odescalchi ed il Ducato del Sirmio”, u: *Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo*, ur. Béla Köpeczi i Péter Sárközy (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982), 44; D. Vitek, „Razilaženja“, 166.

³⁶ AT-OeStA/FHKA AHK HF Ungarn, fasz. r. Nr. 418, fol. 143-145; MOL, Budapest, Sclavonische Cameral Oberdirection, E 290, str. 3-5.

³⁷ AT-OeStA/FHKA AHK HF Ungarn, fasz. r. Nr. 418, fol. 143-145; AT-OeStA/FHKA AHK HF Ungarn, fasz. r. Nr. 389, fol. 256-258; Slavko Gavrilović, *Srem od kraja XVII do sredine XVIII veka* (Novi Sad: Filozofski fakultet; Institut za istoriju, 1979), 22; *Izveštaji Caraffine komisije*, 26; Emil Laszowski, *Hrvatske povijesne građevine: mjestopisni i povijesni opisi gradova, kula, samostana, crkava i drugih povijesnih građevina domovine Hrvata* (Zagreb: nakladom autora, 1902), 64; R. Gueze, „Livio Odescalchi“, 47; Mirko Jačov, *Srem na prelomu dva veka (XVII-XVIII)* (Beograd, Sremski Karlovci: Eparhija sremska, 1990), 6; D. Vitek, „Razilaženja“, 166.

³⁸ S. Gavrilović, *Srem*, 57.

jevoljno imenovanje nasljednika. Pravo imenovanja nasljednika, bez postojeće oporuke, te ozakonjenja izvanbračne, odbačene i rodoskrvne djece Livio i njegovi nasljednici ostvarivali su i nad njihovim podložnicima u srijemskom vojvodstvu. Također su imali ovlasti toj djeci vratiti sve časti i dostojanstva, kako svjetovna, tako i crkvena. Velike sudske ovlasti iščitavaju se i iz prava amnestije i oslobođenja, izuzev u slučajevima počinjenih najtežih zločina. Na svom posjedu Odescalchijevi su mogli slobodno imenovati notare i bilježnike te postavljati suce i dodjeljivati insignije i grbovnice (izuzev starih insignija grofova, kneževa i baruna). Nadalje, imali su pravo imenovati godišnje šest osoba, zakonito rođenih, plemstvom te pravo postavljanja i imenovanja šest pratitelja lateranske palače, carske aule i carskog konzistorija, koji će imati pravo imenovanja notara i bilježnika. Gospodari Srijema su imali vrlo visoki stupanj sudskog imuniteta. Naime, prema tekstu darovnice, Odescalchi i njegovi nasljednici jedino su mogli biti tuženi ispred samog cara, odnosno na carskoj kuriji. Prema darovnici, na svom posjedu Odescalchijevi su bili gotovo doslovno gospodari života nad svojim podložnicima. Pored toga što su mogli slobodno postavljati suce te podizati stratišta i mjesta za kažnjavanja, rimski velikaš je dobio i pravo mača (*ius gladii*), pravo oduzimanja života, kojega su se vladari doista teško i rijetko odricali. Sukladno tako velikim ovlastima, Livio Odescalchi je mogao posve slobodno raspolagati darovanim zemljištem i dodjeljivati ga u feud, čiji bi posjednici bili dužni položiti zakletvu i snositi sve terete koje bi Odescalchi od njih tražio. Kao srijemski vojvoda, dobio je i pravo kovanja vlastitog novca, na kojemu je mogao isticati svoja i carska obilježja. Ista obilježja je imao pravo isticati i na svojim posjedima, zgradama i utverdama te je pravo korištenja carskog znaka mogao koristiti i u potvrđivanju privilegija i prijepisa dokumenata. Odescalchiju je u Srijemu odobreno pravo gradnje novih i obnove starih utvrda, pravo lova, ribolova, uvođenja novih poreza i carina, organiziranja godišnjih i tjednih sajmova, otvaranja gostionica i svratišta s pravom točenja alkohola, pravo izgradnje mlinova. U slučaju da bi se na posjedu pronašli rudnici zlata, srebra, bakra ili soli, srijemski su vlasnici imali pravo posve slobodnog korištenja tih rudnika. Doista pozamašnom popisu prava možemo još pridodati pravo izbora i promoviranja doktora teologije, medicine i filozofije te (na dopuštenim fakultetima) magistra, bakalauerata i pjesnika. Kako doliči velikom dostojanstveniku, Livio i njegovi nasljednici su mogli po cijelom Carstvu slobodno nositi oružje i zadržavati ga kod sebe u svim kućama i dvorovima. Naravno, bili su i oslobođeni od svih izdataka i poreza, s tim da se pri tome moralo poštovati i stara prava stečenog zemljišta. Na kraju vrijedi istaknuti da je opisani privilegij imao neograničen rok trajanja. Nakon njegovog izdavanja Livio, kao niti njegovi nasljednici, nisu više morali tražiti njegovu potvrdu kod Leopoldovih nasljednika.³⁹

³⁹ Joseph Cinesiae Firmanus, *Opis Srijema i Iločkog vlastelinstva 1699. godine* (Osijek: Državni arhiv u Osijeku, Muzej grada Iloka, 1998), 45-77; D. Vitek, „Razilaženja“, 168.

Naravno, uz nabranje svih ovlasti kojih se car odrekao u korist papina nećaka, valja još jednom naglasiti vrijeme i okolnosti nastanka privilegija. Naime, Srijem je Liviju Odescalchiju darovan još u vrijeme ratnih zbivanja, dok još carska vojska nije odnijela presudnu pobjedu kod Sente i kada je bilo prilično dvojbeno kada će i na koji način rimski velikaš upravljati darovanim posjedom. Uvođenje u posjed je uslijedilo godinu dana kasnije, 1698., no još uvijek prije potpisivanja Karlovačkog mira, koji je donekle mogao jamčiti trajniju sigurnost na području Srijema. U tim je okolnostima lakše shvatiti Leopoldova obećanja Liviju Odescalchiju, a sama provedba privilegija, odnosno njegova realizacija, kada do nje dođe, otvorit će niz pitanja koja će biti predmet dugogodišnjeg sporenja upravitelja vlastelinstva i komorskih vlasti.

Prva nedoumica se pojavila u vezi s utvrdama. Nakon darivanja Srijema pod carskom upravom su ostali Petrovaradin, Slankamen i Zemun s miljom prostora uokolo njih, no kako je Karlovačkim mirom Zemun pripao Osman-skom Carstvu, car je proširio svoj posjed uokolo Petrovaradina. Odescalchi je smatrao da je time umanjena vrijednost njegova posjeda i da je ona manja od cijene koju je platio, tako da se ubrzo pokazalo nužnim što prije popisati posjede u Odescalchijevom vlasništvu.⁴⁰ Poradi razgraničenja ovlasti, formiranja vojne granice i novonastalih sporova Dvor je ubrzo delegirao komisiju i poslao je u Slavoniju i Srijem, no njezin rad nije urodio nekim značajnijim pomacima, u prvom redu zbog činjenice da je ubrzo započeo Rákóczyjev ustanak. Pored toga, ubrzo je umro i Livije Odescalchi, ne ostavivši za sobom zakonitih nasljednika, tako da se otvorila nova problematika u vezi sa srijemskim posjedom. Neposredno nakon Livijeve smrti Dvorska je komora preuzela posjed i počela ubirati kontribuciju na njemu. Odescalchijevom upravitelju Grossiju prepuštena je samo rezidencija u Iloku, s nekoliko službenika i malo zemlje, što je ubrzo rezultiralo velikim i otvorenim sukobom predstavnika Komore i Odescalchijevog upravitelja. Sukob je trajao više godina te je 1707. privremeno dovršen presudom koja je ograničila upraviteljevu jurisdikciju i pravo na raspolaganje zemljištem. Sukobi oko nerazjašnjenih ovlasti nastavljeni su i u sljedećem desetljeću. Pored pitanja ubiranja kontribucije, spor se vodio i oko „prava mača“, za koje je Grossi tvrdio da ga ostvaruje po tekstu darovnice, dok su komorske i vojne vlasti osporavale Odescalchijevom upravitelju to pravo. Kaotična situacija u Srijemu se pokušala razriješiti 1714. kada je provedeno novo odvajanje vojnog od provincijalnog stanovništva i naselja te uvođenje u posjed Baltazara Erbe Odescalchija, kao neizravnog nasljednika. No, njegov je posjed, u odnosu na Livijev, bio znatno smanjen. Naime, napravljena je nova procjena posjeda, tako da se u njegovom vlasništvu našlo 36 naselja i 56 pustara. Novi je sporazum znatno ograničio nominalno veliku vlast Odescalchija u Srijemu, no kako je ubrzo započeo

⁴⁰ S. Gavrilović, *Srem*, 32.

novi veliki austrijsko-turski rat (1716.-1718.) koji se velikim dijelom odvijao na prostoru Srijema, provedba sporazuma je dovedena u pitanje, a nerazgraničene financijske i pravne ovlasti su ostale nerazriješene i dalje.⁴¹

U kontekstu izrazito apsolutističke politike, koja je odlikovala vladavinu Leopolda I., teško je zamisliti da se vladar olako odriče, pa makar i samo nominalno, tako važnih prerogativa vladanja u korist Odescalchija, tako da formiranje vlastelinstva treba shvatiti kao izraz slabosti Dvora, ponajprije uzrokovanih financijskim dugovima. No, pored činjenice da je prodaja Srijema u neskladu s politikom centralizacije moći, ona odražava i kontinuitet apsolutističke politike Dvora. Naime, hrvatski su staleži još u početku ratnih zbivanja iskazali očekivanje kako će Srijem, kao i drugi posjedi oslobođeni od Osmanskog Carstva, biti vraćen pod upravu Sabora. To je očekivanje pozitivnu potvrdu nalazilo i na zasjedanju hrvatsko-ugarskog Sabora 1687., kada je Leopold obećao staležima pripojenje Hrvatskoj svih oslobođenih krajeva.⁴² Obećanje, dano u ratnim okolnostima i u tijeku ozakonjenja nasljeđivanja krunice sv. Stjepana po muškoj lozi, nije karakterizirao veliki stupanj izvjesnosti izvršenja, no pokazivalo je smjer Leopoldove politike koji su priželjkivali hrvatski deputati. U vezi s tim smjerom mogu se interpretirati i imenovanja velikih župana Virovitičke, Požeške i Vukovske županije koja su uslijedila sljedeće godine.⁴³ Daljnji razvoj situacije odvijao se u posve drugačijem pravcu. Naime, darivanje posjeda i iznimno velikih ovlasti na njemu nije bilo ni na tragu prethodno danim obećanjima, a pogotovo ne očekivanjima hrvatskih staleža. Prodaja Srijema i imenovanje Livija Odescalchija srijemskim vojvodom, bez bilo kakve mogućnosti utjecaja staleža, dovelo je do toga, kako piše Tadija Smičiklas, da su Odescalchi i njegov posjed bili *izvan zakona domovine kraljevstva Hrvatske i Slavonije*.⁴⁴ Nije dugo trebalo čekati na reakciju Hrvatskog sabora. Već prilikom predaje Srijema u posjed Odescalchiju, u ožujku 1698., uručena je prosvjedna nota u kojoj se izražava nezadovoljstvo zbog Odescalchijevog nepoštivanja zakonitih predstavnika krunice i domovine (Hrvatskog sabora), protivljenja inkorporaciji Srijema Trojednoj Kraljevini te iskazane nespremnosti za sudjelovanjem u radu Sabora,⁴⁵ no taj prosvjed, po svemu sudeći, nije izazvao reakciju Dvora, tako da je pitanje pri-

⁴¹ Isto, 54-58.

⁴² *Zaključci Hrvatskog sabora I (1631.-1693.)*, prir. Josip Buturac et al. (Zagreb: Državni arhiv NR Hrvatske, 1958), 501; Tadija Smičiklas, *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije*, sv. 1 (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1891), 171; D. Vitek, „Razilaženja“, 169.

⁴³ Ive Mažuran, „Na pragu novog doba“, u: *Od turskog do suvremenog Osijeka* (Osijek: Gradsko poglavarstvo Osijek; Školska knjiga, 1996), 4; D. Vitek, „Razilaženja“, 169.

⁴⁴ T. Smičiklas, *Dvjestogodišnjica*, 171.

⁴⁵ AT-OeStA/FHKA AHK HF Ungarn, fasz. r. Nr. 389, fol. 241-242, 249-250; T. Smičiklas, *Dvjestogodišnjica*, 171; D. Vitek, „Razilaženja“, 170.

padnosti Srijema, kao i Odescalchijevog odnosa prema hrvatskim staležima, bilo riješeno.

Srijemska županija i politika centralizma

Unatoč prosvjedima hrvatskih staleža i činjenici da se pitanje županija, na prostorima koji su bili pod vlašću Osmanskog Carstva, našlo na dnevnom redu zasjedanja zajedničkog Sabora još 1687., obnova županijskog uređenja morala je pričekati do sredine 18. stoljeća, odnosno velikih reformskih procesa Marije Terezije. U okolnostima kada je reforma državne uprave predstavljala jednu od temeljnih preobrazbi Habsburške Monarhije, jedan od mnogobrojnih zahtjeva za reinkorporacijom Slavonije i Srijema, upućen od strane Hrvatskog sabora 1741., nailazi na plodno tlo. Na tom tragu, kraljica je 1743. imenovala povjerenstvo na čelu s generalom Franzom Engelshoffenom koje je najprije moralo poraditi na razgraničenju vojnog i civilnog područja, što se bezuspješno pokušavalo provesti još od kraja 17. stoljeća. Završetak tog dugotrajnog procesa počeo se odvijati u ožujku 1745. Tom je prilikom stanovništvo moglo slobodno odlučivati hoće li ostati u civilnom području ili se preseliti na prostor Vojne granice.⁴⁶ Istovremeno s razgraničenjem vojnog i civilnog područja, Hrvatski sabor je imenovao povjerenike koji će, uz predstavnike Dvora, raditi na uspostavi županija. Za upravitelje Srijemske i Požeške županije izabrani su Marko Pejačević i barun Ladislav Vayay, dok je za velikog župana Virovitičke županije imenovan grof Ljudevit Patačić.⁴⁷ Županija je obnovljena u studenom 1745., a dan nakon svečanosti obnove održana je prva županijska sjednica, na kojoj su pročitane ovlasti i zadaci koje županija, sukladno uputama Dvora, mora provoditi. U tim uputama su jasno istaknute ovlasti i zadaci novoformirane županije. Županija je dužna širiti katoličku i poštovati pravoslavnu vjeru, poštovati odredbe Karlova urbara iz 1737. i sprečavati prekomjerno opterećivanje seljaštva. U administrativnom smislu županija je podvrgnuta banu i Hrvatskom saboru, dok je u poreznom smislu podvrgnuta Kraljevskom namjesničkom vijeću sa sjedištem u Požunu. U sudbenom smislu županija je nadležna za sudske sporove plemića, dok je za sporove podložnika zadužen vlastelinski sud, uz prisutnost županijskih predstavnika. Županija je predstavljala prizivnu, drugostupanjsku instancu te je imala pravo mača kako bi spriječila širenje razbojništva. U cilju sprečavanja razbojništva i hajdučije, dodijeljene su joj ovlasti provođenja opće amnestije i oprosta zločincima. Jezik u županijskim spisima će biti latinski ili

⁴⁶ Stjepan Sršan, „Predgovor. Zapisnici skupština Srijemske županije od 1745. godine“, u: *Srijemska županija. Zapisnici sjednica 1745.-1759.*, knjiga I, prir. Stjepan Sršan i Ladislav Dobrica (Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru, Hrvatski državni arhiv, 2014), 17.

⁴⁷ Filip Potrebica, „Uspostava i ustroj županija u istočnoj Hrvatskoj 1745.-1848. godine“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje* 6 (2001), 25.

hrvatski. Županija je dobila direktivu da treba popisati stanovništvo, odrediti javne obveze, održavati putove, a također su definirane i obveze županije prema vojsci, gradnji utvrda i sl. Provedena je i administrativna organizacija županije te su imenovani činovnici i uspostavljeni sudski kotari. Prostor Srijemske županije određen je velikim vlastelinstvima Eltza i Odescalchija, a u okviru županije nalazila su se i vlastelinstva Neradin, Vojka, Ruma, dio nuštarskog posjeda grofa Gossea te još neki manji posjedi.⁴⁸

Prvi dokumenti koji govore o ovlastima i zadacima županija istovremeno ocrtavaju njihovu ulogu i karakter. Srijemska županija je u tom smislu bila predstavnik više, državne vlasti, koja je bila zadužena za provedbu zakona i naputaka. Hrvatske županije su nosile tradiciju samostalnosti Trojedne Kraljevine i kao takve su predstavljale izvršno tijelo Hrvatskog sabora. Županije su primale naredbe isključivo od bana i staleža, a županijski službenici su bili plaćani izravno iz saborske blagajne, no tijekom 18. stoljeća njihova se uloga u državno-pravnom ustroju Monarhije počinje značajno mijenjati. Uslijed dugotrajnih procesa centralizacije vlasti, hrvatski staleži polagano gube funkciju izravne nadležnosti nad županijama. Prvi značajni korak u tom procesu je bio gubitak prava imenovanja velikih župana 1715., koje je do tada imao ban. Preuzimajući ovlasti imenovanja velikog župana, koje je Karlo VI. počeo provoditi od 1729. unatoč otporu hrvatskih staleža, car je nedvojbeno povećao svoj utjecaj i kontrolu među plemstvom.⁴⁹ Formiranje Srijemske, Virovitičke i Požeške županije možemo shvatiti kao nastavak procesa centralizacije i daljnjeg smanjivanje utjecaja hrvatskih staleža u radu županije. U novom ustroju županijskog sustava, koji će se u trima „starim“ hrvatskim županijama provoditi od 60-ih godina 18. stoljeća, car preuzima ovlasti imenovanja župana, kao i njegovo financiranje. Sada su županije primale naredbe od Dvorske kancelarije i Ugarskog namjesničkog vijeća. Imenovanje županijskih dužnosnika je sa Sabora i bana prešlo na županijske skupštine i velikog župana. Županije su bile dužne središnjoj, dvorskoj vlasti slati informacije izravno preko bana, zaobilazeći Sabor, odnosno hrvatske staleže. Povećana županijska samouprava obuhvaćala je, pored ustaljenih sudskih ovlasti kao prvostupanjsko apelaciono i kazneno sudište, vojne ovlasti u vezi s insurekcijom, kao i upravne ovlasti u vezi s ubiranjem kontribucije i drugih daća.⁵⁰ Financijsko poslovanje županija u još većoj mjeri odražava njihovu neovisnost o Saboru i hrvatskim staležima. Premda su Virovitička, Požeška i Srijemska županija u političkom i sudbenom pogledu podređene Hrvatskom saboru, osnutkom županijskih blagajni, kao i u preostalom dijelu

⁴⁸ Srijemska županija. *Zapisnici sjednica 1745.-1759.*, 52-54.

⁴⁹ Ivan Beuc, *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije* (Zagreb: Pravni fakultet, Centar za stručno usavršavanje i suradnju s udruženim radom, 1985), 213.

⁵⁰ I. Beuc, *Povijest institucija*, 216-218.

Ugarske, osnutkom Civilnog povjerenstva za slavonske županije u Osijeku, koje je bilo podređeno Ugarskom namjesničkom vijeću, te određivanjem visine godišnje kontribucije kao i u ugarskim županijama, slavonske su županije *de facto* izuzete iz jedne vrlo važne sfere autonomnih ovlasti Hrvatskog sabora.⁵¹ Naime, novoformirane su županije plaćale kraljevsku kontribuciju prema modelu ugarskih županija, odnosno kao i u preostalom dijelu Monarhije gdje su centralne vlasti preuzimale poreznu upravu. Izuzetak su bile još jedino tri hrvatske županije gdje je i nakon 1715. Hrvatski sabor imao potpune financijske ovlasti i stoga uopće ne čudi reakcija hrvatskih staleža. Hrvatski sabor je više puta prosvjedovao zbog takve odluke Dvora. Pozivajući se na tradiciju i zasluge u borbi s Osmanskim Carstvom, hrvatski su staleži zahtijevali da slavonske županije u poreznom smislu odgovaraju isključivo Hrvatskom saboru. U okolnostima potrebe slanja vojske u rat protiv Prusije, Marija Terezija je pokušala umiriti nezadovoljstvo hrvatskih staleža tako da je 1747. donijela uredbu prema kojoj su županije dužne slati svoje račune istovremeno Saboru i Ugarskoj kancelariji. Premda su računi iz Kancelarije odmah slani Ugarskom namjesničkom vijeću, time je formalno zaobidena njegova nadređenost županijama, što je osporavao Hrvatski sabor. U kojoj je mjeri ta inicijativa Hrvatskog sabora bila uzaludna govori i činjenica da su računi slavonskih županija samo 1748. došli u Sabor na reviziju i da ta praksa ubuduće nije zaživjela.⁵² Uspostavljenju financijsku neovisnost o Hrvatskom saboru zrcali i zahtjev virovitičkog podžupana na saboru u Bratislavi 1751. Antuna Špišića Japranskog, koji je predložio, uz potporu ugarskog plemstva, da slavonske županije šalju po dva zastupnika u Ugarski sabor, kao što to čine i ugarske županije, te da o njihovom porezu ne raspravljaju predstavnici Hrvatskog sabora. Navedeni je prijedlog ozakonjen tako da su županije ostale pod banskom upravom i sudbenom vlašću te su izaslanike slale na Hrvatski sabor, ali su u potpunosti integrirane u ugarski porezni sustav.⁵³ Smanjenje utjecaja Hrvatskog sabora, odnosno provođenje politike centralizacije državne uprave kroz reformu tradicionalnog županijskog sustava, vidljivo je i prilikom osnutka Hrvatskog kraljevskog vijeća, kada se u cilju poreznog izjednačavanja hrvatskih i slavonskih županija formira Civilno povjerenstvo pri Kraljevskom vijeću, koje većim dijelom preuzima ingerencije Ugarskog namjesničkog vijeća nad slavonskim županijama. Ta je reorganizacija rezultirala ujedinjenjem porezne uprave nad hrvatskim i slavonskim županijama, ali i povećanjem kontribucije hrvatskih županija, koje će biti povod za

⁵¹ Ivana Horbec, „Slavonske županije između Banske Hrvatske i Mađarske: uspostava civilne uprave i pitanje poreznog sustava u 18. stoljeću“, *Arhivski vjesnik* 53 (2010), 185-187.

⁵² I. Horbec, „Slavonske županije“, 186.

⁵³ Josip Kolanović, Josip Barbarić i Jozo Ivanović, „Državno-pravni položaj Slavonije i Srijema u dokumentima 1699.-1848.“, *Fontes: izvori za hrvatsku povijest* 1 (1995), 19; I. Horbec, „Slavonske županije“, 187.

daljnje rasprave i osporavanja. Te će rasprave na Saboru 1773. imati, prema mišljenju Ivane Horbec, *dalekosežne posljedice* ponovnog razdvajanja porezne uprave hrvatskih i slavonskih županija,⁵⁴ koje će se reflektirati i na političke odnose slavonskih županija i Hrvatskog sabora.

Novoosnovane županije su bile organizirane po modelu ugarskih županija čiji su zakonski temelji doneseni 1723. Na čelu županija bio je veliki župan (*supremus comes*), s upravnim, sudskim i vojnim ovlastima, dok su tri tijela činila strukturu uprave – županijsko poglavarstvo, županijska skupština i županijski sudbeni stol. To je bitna razlika u odnosu na strukturu županija prije reformi jer se u unutrašnjoj organizaciji županije izmijenila oblast samouprave, prema kojoj je sada veliki župan stajao nasuprot brojnom plemstvu u županijskoj skupštini.⁵⁵ U sklopu takve organizacije, županijske skupštine su predstavljale važnu organizacijsku strukturu. One su bile upravno, političko i sudsko tijelo. Sastajale su se u dva oblika, kao generalne (velike) i partikularne (male) skupštine. Generalne su uključivale crkvene prelate, velikaše, plemiće i slobodne kraljevske gradove, dok su se u partikularnima sastajali samo županijski dužnosnici, prisjednici i prelati. Zaključke partikularnih skupština kasnije su odobravale generalne skupštine.⁵⁶ Sastajale su se jednom mjesečno i na njima su se objavljivale kraljevske naredbe i napatci Ugarskog namjesničkog vijeća. Nisu donosile, nego samo provodile zakone i komunicirale s predstavnicima vlastelinstava u provođenju istih.⁵⁷ Upravo zbog njihove organizacijske strukture, odnosno zbog njihove posredničke uloge između središnjih državnih vlasti i plemstva, sjednice županijskih skupština ocrtavaju smjer državne politike i odnos Dvora, kao centra, i perifernih centara moći.

Iločko vlastelinstvo i Srijemska županija

Premda županiju, između ostalog, treba shvatiti kao zajednicu plemstva, ona je, nakon uspostave organizacije po ugarskom modelu, većim dijelom predstavljala oruđe centralnih vlasti nego što je artikulirala interese i stavove lokalnog plemstva. Ograničenost županijske samouprave i njezina usmjerenost na provođenje odluka središnjih vlasti nisu ostavljale prostora za neku značajniju artikulaciju političkih stavova, no s druge strane njezina djelatnost izvrsno ocrtava smjernice dvorske politike. U tom smislu kroz djelovanje županijskih skupština možemo iščitati i odnos Dvora prema vlastelinstvima, konkretnije, prema Iločkom vlastelinstvu, koje je s jedne strane

⁵⁴ I. Horbec, „Slavonske županije“, 190.

⁵⁵ I. Beuc, *Povijest institucija*, 216.

⁵⁶ S. Sršan, „Predgovor“, 27.

⁵⁷ I. Horbec, „Slavonske županije“, 179.

bilo niže rangirano administrativno, sudsko i gospodarsko tijelo u odnosu na županiju,⁵⁸ dok je s druge strane imalo iznimno velike elemente samostalnosti, dobivene privilegijima s kraja 17. stoljeća.

Već na prvoj sjednici, održanoj 12. studenoga 1745., na kojoj je ustanovljena Srijemska županija, naznačen je okvir djelovanja županije. Iz naputka Marije Terezije o uređenju županije u devet točaka definiraju se osnovni zadaci novoustrojene županije, među kojima značajno mjesto zauzima ograničavanje djelokruga vlastelinstava u pravosuđu te se posebice ističe zahtjev da se propita pravo mača pojedinih vlastelinstava.⁵⁹ Naime, „pravo mača“, odnosno pravo izvršenja smrtne kazne na svom posjedu, koje je smatrano jednim od najvažnijih prerogativa kraljevske vlasti, baštinili su nasljednici Livija Odescalchija, sukladno tekstu darovnice. Ista se problematika našla na sjednici Županije 25. siječnja 1746. Tada je Županija izdala nalog da se dokažu spomenuti privilegiji.⁶⁰ Predstavnici vlastelinstva su zacijelo uspješno dokazali to pravo, tako da se pitanje izvršenja smrtne kazne više ne osporava iločkom vlastelinstvu, a iz zapisnika županijske skupštine iz 1769. vidimo da se ono provodilo u djelokrugu vlastelinskog suda.⁶¹

Mnogo više prostora na sjednicama zauzimala je druga tema iz privilegija Srijemske županije. Riječ je o pravu ubiranja devetine i desetine. Naime, na istoj županijskoj skupštini obznanjena je odluka da se stanovništvo Srijema oslobađa plaćanja devetine. Na to je oštro prosvjedovao upravitelj Iločkog vlastelinstva Mihovil Ignjat Cserkiczy, koji je smatrao da to pravo vlastelinstvo ima još od darovnice.⁶² Dapače, upravitelj ivlastelinstva je podnio i službeni prigovor zbog oduzimanja prava Iločkome vlastelinstvu na ubiranje devetine.⁶³ Nerazjašnjene ovlasti u sferi ubiranja poreza dominirale su i na narednim županijskim skupštinama. Još na prvoj, svečanoj sjednici donijete su porezne obaveze vlastelinstava prema kraljevskoj riznici i ratnoj blagajni,⁶⁴ kojih se vlastelinstva očito nisu pridržavala. Tako je u ožujku sljedeće godine županija prijetila vlastelinstvima ovrhom u slučaju neispunjavanja svojih obaveza.⁶⁵ Nesporazumi oko ubiranja poreza između predstavnika Iločkog vlastelinstva i županijskih službenika bilježeni su više puta, primjeri-

⁵⁸ S. Sršan, „Predgovor“, 20.

⁵⁹ *Srijemska županija. Zapisnici sjednica 1745.-1759.*, 53.

⁶⁰ *Srijemska županija. Zapisnici sjednica 1745.-1759.*, 106.

⁶¹ *Srijemska županija. Zapisnici sjednica 1767.-1771.*, knjiga III, prir. Ladislav Dobrica i Ivana Posedi (Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru, Hrvatski državni arhiv, 2015), 331.

⁶² *Srijemska županija. Zapisnici sjednica 1745.-1759.*, 100, 101.

⁶³ Isto, 107.

⁶⁴ Isto, 79.

⁶⁵ Isto, 109.

ce 1746.⁶⁶ i 1748., kada je Iločkom vlastelinstvu izrečena eksplicitna zabrana ubiranja desetine.⁶⁷ Problematika porezne politike, odnosno nedefinirane ovlasti vlastelinstava pri određivanju i ubiranju poreza, dugo će opterećivati društvene i ekonomske odnose. Mnogobrojne su se nesuglasice reflektirale kroz seljačke nemire, što će biti uzrok, ali i povod, državnoj intervenciji i donošenju nove urbarijalne regulacije, odnosno *Slavonskog urbara* 1756. U tom kontekstu u radu županijskih skupština vidjet će se najprije tendencija rješavanja urbarijalnih odnosa, a potom i proces implementacije novog, terezijanskog urbara. Tako je na županijskoj skupštini od 15. lipnja 1750. pročitana nalog Marije Terezije da se na vlastelinstvima sastave urbari koji reguliraju prava i obveze posjednika i podložnika.⁶⁸ Provođenje urbarijalne regulacije naći će se na dnevnim redovima skupština 1756. i 1758.,⁶⁹ a ona će zaživjeti tek 1762., no i tada će biti poteškoća u njezinoj provedbi.⁷⁰

Sljedeća problematika koja zrcali odnos županije prema vlastelinstvu, odnosno ulozi županije u odnosu središnjih državnih vlasti prema vlastelinskoj neovisnosti, jest pitanje razgraničenja ovlasti komorske i vlastelinske uprave. Naime, vlastelinstvo je bilo u dugotrajnom sporu s kraljevim fiskom oko razgraničenja posjeda. Još na skupštini od 14. lipnja 1764. saznajemo da traje parnica s komorskim posjedom Neštin oko posjeda Susak.⁷¹ Da je županija, između ostaloga, imala i vrlo važnu ulogu u pravnoj zaštiti komorskih posjeda i podanika, govori i činjenica da se u organizacijskoj strukturi županije nalazili odvjetnik i njegov zamjenik koji su na sudu bili dužni zastupati siromašne te štiti podanike od vlastelinske samovolje.⁷² Ista se problematika reflektira i kroz ograničavanje autonomije rada vlastelinstva, odnosno razgraničavanje sudskih ovlasti vlastelinstva i županije. Tako je u lipnju 1747. na sjednici županijske skupštine odlučeno, nakon mnogobrojnih žalbi predstavnika vlastelinstva, da vlastelinski službenici ne mogu sudjelovati u rješavanju javnih sporova, kao ni županijski u slučajevima privatnih predmeta vlastelinstava.⁷³ Da je problematika nerazgraničenih sudskih ovlasti još dugo opterećivala odnose između županijskih i vlastelinskih vlasti govori i podatak iz 1760. Tada je Marija Terezija dala nalog kojim se zabranjuje uplitanje županijskih i vlastelinskih predstavnika u rad suda koji nije u njihovoj

⁶⁶ Isto, 160.

⁶⁷ Isto, 241.

⁶⁸ Isto, 326, 327.

⁶⁹ Isto, 569, 570, 661, 662.

⁷⁰ *Srijemska županija. Zapisnici sjednica 1760.-1766.*, knjiga II, prir. Ladislav Dobrica i Ivana Posedi (Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru, Hrvatski državni arhiv 2015), 57, 58.

⁷¹ *Srijemska županija. Zapisnici sjednica 1760.-1766.*, 272.

⁷² *Srijemska županija. Zapisnici sjednica 1745.-1759.*, 26.

⁷³ Isto, 210.

nadležnosti.⁷⁴ Taj je spor očito završio u korist županijskog suda, tako da iz županijskih zapisnika, iz sljedeće 1761. godine, saznajemo da je vlastelinski sud imao zabranu djelovanja.⁷⁵

Značajno mjesto u županijsko-vlastelinskim nesuglasticama činio je i odnos prema pravoslavnom stanovništvu i posjedima pravoslavnih manastira. Nedugo nakon osnivanja županije, sporovi između predstavnika Iločkog vlastelinstva i pravoslavnih manastira počinju dominirati županijskim sjednicama. Već u travnju 1746. pravoslavni manastir Vrdnik je uputio žalbu Srijemskoj županiji u kojoj se navodi da su predstavnici iločkog vlastelinstva uzurpirali zemlju koja pripada manastiru. Suprotno optužbama, predstavnici vlastelinstva su tvrdili da to zemljište oduvijek pripada iločkom vlastelinstvu te su na sjednici u srpnju iste godine uputili protutužbu u kojoj za uzurpaciju optužuju vrdnički manastir. Kako je taj spor ostao nerazriješen, sljedeće godine predstavnik iločkog vlastelinstva zahtijeva pokretanje parnice protiv pravoslavnih monaha iz Vrdnika.⁷⁶ Da su predstavnici iločkog vlastelinstva vidjeli dvorsku, pa tako i županijsku, politiku prema pravoslavnom stanovništvu kao prijetnju vlastitim interesima, govori i vrlo oštar prosvjed vlastelinskih službenika iz siječnja 1748. protiv dodjeljivanja povlastica pravoslavnim manastirima na Fruškoj gori, kao i učestale žalbe na nasilje pravoslavnih monaha.⁷⁷ Gotovo istim protuoptužbama je uzvratilo i mitropolit Pavle Nenadović u listopadu 1751. Posebnu pozornost na pritužbe karlovačkog arhiepiskopa obratila je i kraljica Marija Terezija, te je u veljači 1752. izdala nalog županiji da ispita njegove optužbe za nasilje vlastelinskih službenika. Nakon provedene istrage županija je donijela zaključak kojim je potvrđeno nasilje vlastelinskih službenika te su manastiri oslobođeni plaćanja desetine u znak odštete.⁷⁸ Taj je spor opterećivao rad županije tijekom naredne četiri godine. Međusobne optužbe su se izmjenjivale sve do početka 1755. godine, kada se više na pojavljuju na županijskim sjednicama. Nekoliko godina kasnije, točnije u prosincu 1760., ponovno izbija spor vlastelinskih predstavnika i manastira u Remetama i Krušedolu, a nekoliko mjeseci kasnije pronalazimo podatak da se paroh Grgurevaca nalazi u vlastelinskoj tamnici u Iloku.⁷⁹

Teško je pouzdano tvrditi u kojoj je mjeri opravdano navođenje sporova predstavnika Iločkog vlastelinstva s upraviteljima pravoslavnih manastira u kontekstu prikaza djelovanja županijskih vlasti na ograničavanje vlastelinske

⁷⁴ *Srijemska županija. Zapisnici sjednica 1760.-1766.*, 1, 2.

⁷⁵ Isto, 38, 39.

⁷⁶ *Srijemska županija. Zapisnici sjednica 1745.-1759.*, 119, 122-124, 155, 209.

⁷⁷ Isto, 214, 215, 227-231, 269.

⁷⁸ Isto, 372, 378, 388.

⁷⁹ *Srijemska županija. Zapisnici sjednica 1760.-1766.*, 37, 41.

samouprave, no ako uzmemo u obzir širi kontekst naseljavanja pravoslavnog stanovništva, onda ta veza i nije tako slučajna. Naime, još od početka 18. stoljeća na prostor Srijema se doselilo između 20.000 i 50.000 pravoslavaca,⁸⁰ što je zacijelo bilo u izravnoj vezi s pokušajem ekonomskog oživljavanja cijelog tog prostora, ali i provođenja politike slamanja lokalne autonomije i zasebnosti pojedinih dijelova Monarhije. Upravo je naseljavanje, pretežito nekatolika, Jean Berenger smatrao posljedicom politike centralizma,⁸¹ koja će dugotrajno promijeniti i ekonomsku, ali i vjersku strukturu stanovništva, poglavito istočnih i jugoistočnih dijelova Ugarskog Kraljevstva.

S odmicanjem 18. stoljeća tih sporova će biti sve manje, kao i sporova između upravitelja ili predstavnika Iločkog vlastelinstva s predstavnicima Srijemske županije. Na županijskim sjednicama će početi dominirati druga tematika, uglavnom zaogrnuta regulacijom gospodarskih aktivnosti i rješavanjem manjih parnica, dok će se pitanje vlastelinskih ovlasti i samouprave donekle nazirati među pojedinim, rijetkim ekscesnim situacijama i sporovima.⁸² Premda je očekivano da se prilikom formiranja županija pojavljuju problemi oko razgraničenja ovlasti postojećih upravnih struktura i onih novoformiranih, njihova kontinuirana prisutnost, i u desetljećima nakon uspostave županijskog sustava, uvelike govori i o vladarskim intencijama. Dakako da županije, pa tako i Srijemsku županiju, ne možemo promatrati isključivo u kontekstu dokidanja vlastelinske samouprave, odnosno u kontekstu daljnje centralizacije, no isto tako ne trebamo niti zanemariti taj segment u svrhu njihova postojanja.

Zaključak

U novom vanjskopolićkom okruženju, nakon poraza i pasivizacije Osmanskog Carstva tijekom kraja 17. i prve polovice 18. stoljeća, centralizacija državne uprave dobiva novi zamašnjak, no istovremeno s centralizacijom Dvor je, ponajprije zbog velikih financijskih dugovanja, prisiljen na određene ustupke različitim centrima moći, poput Crkve, Sabora, istaknutih posjednika i sl. Upravo u tom kontekstu valja sagledati i formiranje vlastelinstava i županija na novoosvojenim područjima, odnosno u Srijemu i Slavoniji. Prodaja novostećenih posjeda je ponajprije izraz financijske ovisnosti Dvora i njegove prisiljenosti na odricanje od dijela suvereniteta, odnosno na formiranje vlastelinstava s različitim stupnjevima samostalnosti. Županije, pak, imaju posve suprotno značenje. Premda one u tijeku i neposredno nakon ratnih zbivanja predstavljaju izraz neovisnosti o institucijama habsbur-

⁸⁰ M. Jačov, *Srem*, 7.

⁸¹ J. Bérenger, *A History*, 54.

⁸² Usp. *Srijemska županija. Zapisnici sjednica 1767.-1771.*, 147, 472.

škog dvora, po konačnom formiranju, u vrijeme vladavine Marije Terezije one su oruđe centralizacije i dvorskog apsolutizma. Potvrdu navedene teze najjasnije pronalazimo na primjeru formiranja Iločkog vlastelinstva i Srijemske županije.

Iznimno velika samostalnost i neovisnost vlastelinstva, definirana darovnim ugovorima krajem 17. stoljeća, u prvoj polovici 18. stoljeća postaje kamen spoticanja u odnosima s Dvorom, što će kulminirati sredinom 18. stoljeća, kada će novoformirana županijska uprava, u preslagivanju odnosa moći, dolaziti u sukobe s vlastelinskim predstavnicima i sustavno ograničavati utjecaj vlastelinstva. Djelovanje županijskih vlasti s ciljem ograničenja vlastelinske autonomije bit će prvenstveno usmjereno na gospodarsku problematiku i provođenje urbarijalne regulacije. Pored toga, županija će ustrajno ograničavati djelokrug vlastelinskog suda, kao i propitivati sadržaj dobiivenih privilegija. Istovjetno procesima u Ugarskoj, tendencija centralizacije državne uprave očitovat će se i kroz proces naseljavanja nekatoičkog stanovništva te njegovim izuzimanjem iz upravne i ekonomske domene Iločkog vlastelinstva.

Navedene konfrontacije županijskih i vlastelinskih predstavnika, organizacijske posebnosti novoformiranih županija, pa tako i Srijemske, te njihova pravna i financijska podređenost centralnim državnim institucijama, nedvojbeno će ukazivati na smjer dvorske politike koji je zacrtan još u razdoblju uspostave habsburške vlasti na hrvatskim prostorima. Politika centralizma i apsolutizma kontinuirano će, uz određene oscilacije, pratiti razvoj društvenih odnosa u Hrvatskoj i Slavoniji i kroz prizmu takve politike možemo iščitavati slojevitost procesa opisanih kao odnos centra i periferije.

Popis citiranih izvora i literature

Izvori:

Österreichisches Staatsarchiv, Beč, Finanz- und Hofkammerarchiv, fond Hofffinanz Ungarn Akten

Magyar Nemzeti Levéltár, Budimpešta, fond Slavonische Cameral Oberdirection

Objavljeni izvori i literatura:

Adamček, Josip. „Ekonomsko-društveni razvoj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u 16. i 17. stoljeću“, u: *Društveni razvoj u Hrvatskoj*, ur. Mirjana Gross (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1981).

Bérrenger, Jean. *A History of the Habsburg Empire 1700-1918* (London, New York: Routledge, 2014).

- Beuc, Ivan. *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije* (Zagreb: Pravni fakultet, Centar za stručno usavršavanje i suradnju s udruženim radom, 1985).
- Black, Jeremy. *Kings, Nobles and Commoners. State and Societies in Early Modern Europe: A Revisionist History* (London, New York: I. B. Tauris, 2004).
- Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688–1690)*, ur. János Klamár i János Varga (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2010).
- Elliot, John Huxtable. „A Europe of Composite Monarchies“, *Past and Presents* 137 (1992): 48-71.
- Fellner, Thomas. *Die österreichische Zentralverwaltung*, 1 sv. (Wien: Böhlau, 1907).
- Firmanus, Joseph Cinesiae. *Opis Srijema i Iločkog vlastelinstva 1699. godine* (Osijek: Državni arhiv u Osijeku, Muzej grada Iloka, 1998).
- Gavrilović, Slavko. *Srem od kraja XVII do sredine XVIII veka* (Novi Sad: Filozofski fakultet, Institut za istoriju, 1979).
- Gueze, Raoul. „Livio Odescalchi ed il Ducato del Sirmio“, u: *Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo*, ur. Béla Köpeczi i Péter Sárközy (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982), 43-50.
- Guarini, Elena Fasno. „Center and Periphery“, *The Journal of Modern History* 67 (1995): 74-96.
- Haselsteiner, Horst. „Cooperation and Confrontation between Rulers and the Noble Estates, 1711-1790“, u: *A History of Hungary*, ur. Peter F. Sugar (Bloomington: Indiana University Press, 1990).
- Heckenast, Gusztáv. „Die Habsburger und Ungarn im 18. Jahrhundert“, *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 31 (1985) 113-128.
- Historija naroda Jugoslavije*, ur. Branislav Đurđev et al. (Zagreb: Školska knjiga, 1959).
- Holl, Brigitte. *Hofkammerpräsident Gundaker Thomas Graf Starhemberg und die österreichische Finanzpolitik der Barockzeit*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, sv. 132 (Wien: VÖAW, 1976).
- Horbec, Ivana. „Političke ustanove“, u: *U potrazi za mirom i blagostanjem. Hrvatske zemlje u 18. stoljeću*, ur. Lovorka Čoralić, (Zagreb: Matica hrvatska, 2013).
- Horbec, Ivana. „Slavonske županije između Banske Hrvatske i Mađarske: uspostava civilne uprave i pitanje poreznog sustava u 18. stoljeću“, *Arhivski vjesnik* 53 (2010): 177-196.
- Izvjestaji Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon osmanske vladavine 1698. i 1702. godine*, prir. Ive Mažuran (Osijek: Sveučilište u Osijeku, Historijski arhiv, 1989).
- Jačov, Mirko. *Srem na prelomu dva veka (XVII-XVIII)* (Beograd, Sremski Karlovci: Eparhija sremska, 1990).
- Kolanović, Josip; Barbarić, Josip; Ivanović, Jozo. „Državno-pravni položaj Slavonije i Srijema u dokumentima 1699. – 1848.“, *Fontes: izvori za hrvatsku povijest* 1 (1995): 11-151.

- Laszowski, Emil. *Hrvatske povijesne građevine: mjestopisni i povijesni opisi gradova, kula, samostana, crkava i drugih povijesnih građevina domovine Hrvata* (Zagreb: nakladom autora, 1902).
- Machiavelli, Niccolò. *Vladar ili De principatibus* (Zagreb: Disput, 2020).
- Mayer, Theodor. *Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit* (Wien, Leipzig: J. Thorebecke, 1911).
- Mažuran, Ive. „Na pragu novog doba“, u: *Od turskog do suvremenog Osijeka*, ur. Julije Martinčić (Osijek: Zavod za znanstveni rad HAZU u Osijeku, Gradsko poglavarstvo Osijek, Školska knjiga, 1996).
- Mikoletzky, Hans Leo. *Österreich: Das grosse 18. Jahrhundert* (Wien, München: Austria-Ed., 1967).
- Péter, Katalin. „The Later Ottoman Period and Royal Hungary, 1606-1711“, u: *A History of Hungary*, ur. Peter F. Sugar (Bloomington: Indiana University Press, 1990).
- Potrebica, Filip. „Uspostava i ustroj županija u istočnoj Hrvatskoj 1745.-1848. godine“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje* 6 (2001): 21-34.
- Rady, Martyn. *Customary Law in Hungary. Courts, Texts, and the Tripartitum* (Oxford: Oxford University Press, 2015).
- Scott, John; Marshall, Gordon. *Oxford Dictionary of Sociology* (Oxford: Oxford University Press, 2009).
- Sedlák, Petra. „Leopold Kollonić (1631.-1707.) – kardinal hrvatskog podrijetla i njegova crkvena i politička djelatnost“, *Croatica Christiana periodica* 31 (2007), br. 60: 85-99.
- Smičiklas, Tadija. *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije sv. 1* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1891).
- Srijemska županija. Zapisnici sjednica 1745.-1759.*, knjiga I, prir. Stjepan Sršan i Ladislav Dobrica (Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru, Hrvatski državni arhiv, 2014).
- Srijemska županija. Zapisnici sjednica 1760.-1766.*, knjiga II, prir. Ladislav Dobrica i Ivana Posedi (Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru, Hrvatski državni arhiv, 2015).
- Srijemska županija. Zapisnici sjednica 1767.-1771.*, knjiga III, prir. Ladislav Dobrica i Ivana Posedi (Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru, Hrvatski državni arhiv, 2015).
- Sršan, Stjepan. „Predgovor. Zapisnici skupština Srijemske županije od 1745. godine“, u: *Srijemska županija. Zapisnici sjednica 1745.-1759.*, prir. Stjepan Sršan i Ladislav Dobrica (Vukovar: Državni arhiv u Vukovaru, Hrvatski državni arhiv, 2014).
- Vitek, Darko, „Razilaženja oko pripadnosti Srijema; bečki Dvor, Hrvatski Sabor i biskup Franjo Jany“, *Povijesni prilozi* 25 (2003), 163-173.
- Zaključci Hrvatskog sabora I (1631.-1693.)*, prir. Josip Buturac et al. (Zagreb: Državni arhiv NR Hrvatske, 1958).

Summary

THE CENTRALIZATION OF THE STATE ADMINISTRATION THROUGH THE ESTABLISHMENT OF COUNTIES AND THE BUILDING OF RELATIONSHIPS WITH MANORIAL SELF-GOVERNANCE – THE EXAMPLE OF THE SYRMIA COUNTY AND THE ILOK MANOR IN THE 18TH CENTURY

This paper analyses the relation between the newly established Syrmia County and the central state administration in the context of the absolutist court policy.

The Habsburg Monarchy as a typical composite monarchy of the modern period pursued the policy of strengthening the power of the central state institutions which is in historiography mainly referred to as absolutism. Through this policy it developed relations with particular state formations and institutions, which can be discussed as the relation between the centre and the periphery. This policy in the Kingdom of Hungary-Croatia, a peripheral region of the Habsburg Monarchy, was expressed through numerous attempts to reduce the impact and the power of autonomous state institutions. In this sense it is necessary to conduct a historiographic valorisation of the process of the establishment of Ilok Manor and Syrmia County. Ilok Manor was established in the late 17th century in the circumstances of the exhausting war against the Ottoman Empire and as such it was an example of manorial arbitrariness and manorial weakness at the same time. By selling the manor and granting the family Odescalchi extensive powers, Leopold I, in the manner of an absolutist ruler, completely neglected the requirements of the Croatian strata and at the same time renounced considerable prerogatives of kingship in favour of the new owner of the manor. This confrontation proved to be an issue almost half a century later during the establishment of Syrmia County. The newly established Syrmia County with its organisational structure and financial system was an expression of the absolutist policy of Leopold's granddaughter Maria Theresa. In order to fulfil its role in full, the County had, apart from the organisational structure, to resolve the issue of considerable manorial prerogatives and particularities. Accordingly, a long-lasting conflict between the county and the manorial representatives arose, the county people being intent on reducing the influence of the seigniors and their administrators.

In conclusion, the analysis has, with reference to this, shown that one of the significant roles of the newly established counties, thus also of Syrmia County, was the implementation of absolutist directives of the Habsburg policy and the reduction of the autonomy of manorial prerogatives.

Key words: Ilok manor, Syrmia County, absolutism, 18th century

(Translated by Mica Orban Kljajić)

Kontakt:

Izv. prof. dr. sc. **Darko Vitek**

Fakultet hrvatskih studija, Odsjek za povijest, Borongajska cesta 83d, Zagreb

e-mail: dvitek@hrstud.hr